

İLK DÖNEM TASAVVUF ERBABININ HADİS İLMİNE YAKLAŞIMI

Necmeddin ŞEKER ()*

Öz

Bu makalede h. ilk dört asırda yaşamış olan ehl-i tasavvufun hadis ve sünnet karşısındaki konumları incelenmiştir. Girişte onların sünnete olan bağlılıklarına vurgu yapılarak ardından rivayet ve dirayet açısından hadis ilmine olan katkıları değerlendirilmiştir. Bu çerçevede çok tartışılan zayıf ve mevzu hadislerle karşı tavır ve tutumları tespit edilerek mezkûr hadislerin hadis rivayeti açısından cerh ve ta'dil'e tabi tutulup tutulmadıkları ana hatlarıyla irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *ilim, hadis, rivayet, tasavvuf*

The First Period of Sufizm Approach to the Science of Hadith

Abstract

In this article, it is examined the position of sufis who lived in the first four centuries, across the hadith and sunnah. In the introduction, it is emphasized their attachment to the Sunnah. After that, evaluated the contribution of them to the science of hadith. In this context discussed their attitudes towards the weak and fabricated hadiths and jarh-ta'dil.

Keywords: *Science, hadith, narrated, mysticism*

*) Yrd. Doç. Dr., İğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
(e-posta: nseker38@hotmail.com)

Giriş

İrfanî geleneğin temsilcisi olan tasavvuf, İslam düşünce tarihinin önemli disiplinlerinden birisidir. Birçok tanımı yapılmış olan bu disiplin, kısaca ‘*Kur’an ve Sünnet çizgisinde, ilahi terbiye ile yoğrulmuş güzel ahlak*’ olarak tarif edilebilir. Tasavvufî düşünceyi Kur’an ve Sünnet ile temellendiren ilk dönem sufileri, mistik yaşamlarını da büyük ölçüde bu temele dayandırmışlardır. Bununla da yetinmeyip, Kur’an okumadan, hadis yazmadan ve fıkıh öğrenmeden tasavvufla meşgul olan kimseye uyanmanın caiz olmadığını söylemişlerdir (Subkî, 1324: 2/273-74). Onlara göre bu ilim, Hz. Peygamber’in (as) sünneti ile yoğrulmuş olup, (Serrac, 1996: 144). sünnetin dışında Allaha giden bütün yollar kapalıdır (Ebu Nuaym, t.y. 10/ 190). Kitap ve Sünnete aykırı her tasavvufî halin batıl olduğunu söyleyen klasik dönem tasavvuf erbabı, bununla Sünnet çizgisindeki tasavvufî yaşantıya dikkat çekmeye çalışmışlardır (Sühreverdi, 1983: 51).

Bu önemine binaen ehl-i tasavvuf, hadis ilmini önemsemiş ve onu tahsil etme yolunda hayli çaba sarf etmişlerdir. Kendilerince ma’kul bazı gerekçeler ileri sürüp bu ilme müstağni kalan bazı sufiler olsa da, ilk dönem temsilcilerinin büyük çoğunluğu değişik boyutlarıyla hadis ilmi ile meşgul olmayı tasavvufa girmenin ön şartı kabul etmişlerdir. Çok sayıda tasavvufî hadis şerhi yazan sufilerin, ahlak ve adap kitaplarında kullandıkları hadisler de azımsanmayacak niceliktedir. Ayrıca müstakil tasavvuf kitaplarında yer verdikleri hadisler ve bunlara getirdikleri orijinal yorumlar da göz ardı edilemeyecek kadar çoktur.

Biz konunun bu yönünü bir başka çalışmaya bırakıp bu makalede klasik dönem olarak adlandırdığımız h. İlk dört asırda yaşamış olan sufilerin hadis ve sünnet karşısındaki konumlarını inceleyeceğiz. Bu bağlamda sünnete olan bağlılıklarına vurgu yapıp, rivayet ve dirayet açısından hadis ilmine olan katkılarını, zayıf ve mevzu hadislerle karşı tavir ve tutumlarını ve bu rivayetlerin hadis tekniği açısından cerh ve ta’dil’e tabi tutulup tutulmadıklarını ana hatlarıyla irdeleyeceğiz.

Sufilerin Sünnete olan bağlılıkları

Hadis ve sünnetin tedvin ve tasnif dönemi ile paralellik arz eden h. ilk dört asırda sufiler hadis ve sünnete oldukça fazla ilgi duymuşlardır. Bundan dolayı da Allaha giden en sağlam, güvenilir ve şüpheden uzak yol olarak sünneti esas almışlardır. Çevrelerinde bulunan kimselere de sünnetin mukabili olan bidatlerden uzak durup selevin yolunu (sünneti) takip etmeyi tavsiye etmişlerdir (Sülemî, 1953: 247; Şaranî, t.y. 1/185). Öyle ki mesela erken dönem sufilerinden Ebu Hafs Haddad, hallerini ve fiillerini Kitap ve Sünnete uydurmayanların tasavvuf ehli sayılmayacaklarını söyleyerek, tasavvuftaki manevi terakki için Kitap ve Sünnet’e tabi olmayı ön şart kabul etmiştir (Sühreverdi, 1983: 55; Kuşeyri, 1978: 99). Ebu Osman el-Hîrî de manevi terakkiyi sünnete uymaya bağlayarak şöyle demiştir: “*Kim, söz ve fiillerinde sünnete göre hareket ederse, o kimse hikmetle konuşur, kim de heva ve hevesine göre hareket ederse o da bid’at ile konuşmuş olur* (Kuşeyri, 1978: 106). İmam Sühreverdi de Sünnete ittiba dışında matlup maksuda ulaşmanın imkânsızlığını şu ifadelerle dile getirmiştir: “*Kim sünnet yoluna girmeden, herhangi bir*

maksada ulaşacağını ve istediğini elde edebileceğini zannederse o kimse aldanmıştır..." (Sühreverdi, 1983: 229, krş. 420). İbrahim b. Muhammed en Nasradî de tasavvufun aslının Kitap ve Sünnet'e sıkı sıkıya bağlanmak, (İbn Cevzî, t.y. 3/ 199). heva ve bid'atları terk etmek ve selefin yolundan gitmek olduğunu söylemiştir (Sülemî, 1953: 101). Sünnete muhalif bütün işlerin batıl olduğunu söyleyen birçok sufi gibi Zünnûn Mısrî de, Allah'ı sevmenin göstergesi olarak her hal ve tavırda Hz. Peygamber'in (as) ahlakına ve sünnetine tabi olmayı tavsiye etmiştir (Kuşeyri, 1978: 80).

Diğer taraftan bazı sufler, keşf ve ilham yoluyla elde ettikleri bilginin doğru olup olmadığını Kitap ve Sünnete arz etmişlerdir. Bunlardan Süleyman Daranî, tasavvufi bilginin ölçüsünün Kitap ve Sünnet olduğunu şu anlamlı ifadelerle dile getirmiştir: "*Nice defalar sufler taifesine mahsus bir nükte ve hikmet kalbime düşer de, Kitap ve Sünnetten iki adil şahid doğruluğunu desteklemedikçe bunları kabul etmem.*" (Kuşeyri, 1978: 94; Sülemî, 1953: 76-78).

Hz. Peygamber'in (S.a.v) sözlerini okyanusa O'nun dışındakilerin sözlerini ise okyanustan akan küçük nehirlerle benzeten Necmeddin-i Kübra feyiz, nur ve marifetin kaynağı olarak sünneti referans göstermiştir (Taftazanî, 1316: 3). Ebu Hatim er-Rai'ye mazhar olduğu hikmet sorulduğunda verdiği cevap, "*Muhammed (s.a.v) tabi olmak*" cevabını vermiştir (Hucviri, 1992: 186).

Suflerin sünnete uyma hususundaki görüşleri sadece teoride kalmamış aynı zamanda pratiğe de yansımıştır. Örneğin; Müslim bin Yesar: "*Pabuçlarımı çıkarmak bana kolay geldiği halde onlarla namaz kılarım, bunu da yalnızca sünnete uymak niyetiyle yaparım.*" (Ahmed b. Hanbel, Zühd, 249). diyerek sünnete olan bağlılığını örnek bir uygulamasıyla ifade etmiştir. Bu konuda Bakî b.Velid'in naklettiği şu vakia da oldukça anlamlıdır: "*İbrahim bin Ethem beni bir yemeğe davet etmişti, icabet ettim. O, sofrada sol ayağını altına alıp sağ ayağını dikerek dirseğini de üzerine dayadıktan sonra bana şöyle demişti: 'Ebû Muhammed! Bu oturuşu biliyor musun? 'Hayır' dedim. Şöyle cevap verdi: 'Bu Rasulullah'ın (as) oturuşudur. O kul gibi oturur kul gibi yerd.*" (Aydınlı, 1986: 103. Buhari, Tarihü'l Kebir, 2/174 den naklen).

Sufler, her konuda olduğu gibi tasavvuf adabı ile ilgili hususlarda da sünnete uymayı itiyat haline getirmişlerdir. Bu ilmin, nazari olmaktan ziyade ameli ve hali olduğunu kabul ettikleri için bu hususta da ameli sünnete önem vermişlerdir (Sühreverdi, 1983: 341-414).

Ehl-i tasavvuf, Sünnete olan bağlılıklarını, çevrelerini Sünnete uymaya teşvik ederek ve ona aykırı hareket edenlere tepki göstererek de ortaya koymuşlardır. Örneğin; Zünnûn Mısrî, bir arkadaşının ayağında gördüğü kırmızı mestleri kastederek, Hz. Peygamber'in (S.a.v) böyle bir şey giymediğini söylemiş ve çıkarmasını istemiştir (Ebu Nuaym, t.y. 9/363). Bayezid-i Bistamî de ziyaretine gittiği bir sufi'nin sünnete aykırı olarak kibleye karşı tükürmesine tepki göstermiş ve ona selam bile vermeden geri dönmüştür (Serrac, 1996: 144; Kuşeyri, 1978: 92; Sühreverdi, 1983: 50).

Onların Sünnet konusundaki bu titizliklerinin bir göstergesi de bid'atlere karşı olan tavırlarıdır. Ehl-i tasavvuf bi'da'lari; *'hükümlerde haddi aşma, sünnetlerde gevşek dav-*

ranma, rey ve havaya uyma ve selefe tabi olmayı terk etme’ olarak yorumlamışlardır (Sülemî, 1953: 122). Bir sufi için bid’at’e düşmek kadar tehlikeli ve zararlı bir şey yoktur. Zira tasavvufî anlayışa göre bid’at, ameli boşa çıkarır, hikmetten mahrum eder ve kalpteki nuru söndürür.

Burada önemli bir hususa dikkat çekmek gerekmektedir. O da bazı cahil sufilerin bir taraftan zayıf veya mevzu hadislerle dayanarak diğer taraftan da sahih hadisleri abartılı te’villere tabi tutarak ifrat veya tefrite düşmeleridir. Bu hususta en dikkat çeken şey dünyadan, maldan ve kespten kaçınma, tevekkül, kader anlayışı, nefse muhalefet ve aşırı inziva gibi konulardaki hadislerin yanlış yorumlanması veya bu konulardaki zayıf ve uydurma hadislerle sarılıp, itidali kaybetme durumlarıdır (Aydınlı, 1986: 105, 112). Zira bu tür yanlış anlayış ve yorumlar hem genel anlamda İslam’ın dünya görüşüne hem de özel olarak tasavvufî düşünceye büyük zarar vermiştir. Kanaatimizce bu yanlış anlayış, tarihi süreçte İslam âleminin ekonomik, iktisadi, sosyal ve kültürel geri kalmışlığında da büyük rol oynamıştır.

Sufilerin Hadis İlimine Katkıları

İlk dönem sufilerinin en önemli özelliği, dinî ilimlere özellikle de o dönemde çok rağbet gören hadis ilmine gösterdikleri ilgi olmuştur. Onların sünnete olan bağlılıklarını gösteren yukarıdaki örnekler de bunu desteklemektedir. Dönemin önemli isimlerinin büyük çoğunluğu bu ilmi tahsil ederek ‘*muhaddis mutasavvif*’ unvanı almışlardır (Saklan, 1997).

İlk dönem tasavvuf geleneğinde medrese ve ilim tahsili, özellikle de şer’i ilimler, tekkeden ve tasavvufi zevklerden her zaman üstün tutulmuştur. Bazı ehli tasavvuf medrese ilmini tahsil etmeyenleri tekkeye bile kabul etmemiş, ‘*muhaddis-mutasavvif*’ olmayı, ‘*mutasavvif-muhaddis*’ olmaya tercih etmişlerdir. Örneğin Seriyi Sakati, Cüneyd-i Bağdadî’ye dua ederken: “*Allah seni sufi muhaddis değil, muhaddis sufi kılsın*” demiştir (Ebu Nuaym, t.y. 10/255; Kuşeyri, 1978: 104). Bunun gerekçesini de şöyle izah etmiştir: “*İnsan önce ibadete başlar sonra hadis yazarsa gevşer. Hadis yazmakla başlar da sonra zühd ve ibadete yönelirse başarır.*” (Ebu Nuaym, t.y. 10/125; Sülemî, 1953: 55). Cüneyd-i Bağdadî de: “*Kur’an ezberlemeyen, hadis yazmayan ve fıkıh öğrenmeyen kimseye uyulmaz*” (Ebu Nuaym, t.y. 10/125; Kuşeyri, 1978: 104). diyerek şer’i ilimleri öğrenmenin önemine işaret etmiştir.

Hadis ilmi ile meşgul olma, ilk dönem sufileri tarafından ibadet telakki edilecek derecede önemsenmiş, Allah rızasını tahsil etme, hadis talebine bağlanmıştır. Hasan-ı Basrî, hadisle uğraşmanın, üzerine güneşin doğduğu her şeyden daha hayırlı olduğunu söylerken; (İbn Abdilberr, 1975: 21). Sehl Tusterî: “*Dünya ve Ahireti isteyen hadis yazsın, çünkü onda dünya ve ahiret menfaati vardır*” demiştir (İbn Cevzî, t.y. 3/12, krş. 2/468).

O dönem tasavvuf erbabı için hadis tahsili, kurtuluşa erme vasıtası kabul edilmiştir (Aydınlı, 1986: 117-118). Süfyan-ı Sevri, başta yeme-içme adabı olmak üzere, hayatın her alanında insanların sünnete muhtaç olduklarını, onun nafil namaz ve oruçtan daha faziletli olduğunu söylemiştir (Ebu Nuaym, t.y. 6/366; Gümüşanevî, 1294: 1/4).

Hadisin Revaçta olduğu ilk asırlarda, tasavvuf çevrelerinde hadisler genelde sufile- rin, şeyhlerin ve fakihlerin sözlerinden ve hükümlerinden üstün kabul edilmiştir. Örneğin hadis konusunda duyarlı olanlardan birisi: “*Kendisiyle kalbime rikkat kazandırdığım tek bir hadis bana Şüreyh’in kaziyelerinin ellisinden daha sevimli gelir*” demiştir (Ebu Nu- aym, t.y 5/102). Bir başka sufi Abdullah Tusteri’de hadis ilmine bağlılığını, ‘*ölünceye ve kalan mürekkebi kabrine dökülünceye kadar hadis yazmaya devam etmek*’ şeklinde dile getirmiştir (Aydınlı, 1986: 128).

Sufilelerin hadis ilmine olan bağlılıkları sadece sözde kalmamış, bizzat kendileri ha- dis ilmını tahsil etmişler ve hadisleri muhafazaya çalışmışlardır. Hilyetu’l- Evliya ve Tabakatu’s-Sufiye gibi tasavvuf ve tabakat kitaplarında adı geçen sufilelerin yarısından fazlası hadis ilmiyle bir şekilde meşgul olmuşlardır (Ebu Nuaym, t.y. 8/87, 337, 10/243; Sülemî, 1953: 11.108.109, 307.337.349; el- Mekkî, 1318: 1/777). Bilal Saklan’ın bu ko- nudaki bir tespiti onların hadis ilmına olan ilgileri ve katkıları açısından kayda değer ni- teliktir. Değişik kaynaklardan derlenen bu bilgilere göre ilk dönem sufileleri arasında şu ya da bu şekilde hadis ilmiyle ilgilenen sufi sayısı 160’dan fazladır. Bu sayıda artma veya eksilme olabileceğini belirten araştırmacı, bu durumun bile onların hadisle olan meşgu- liyetleri için yeterli bir bilgi verdiğini belirtir (Saklan, 1997: 181). Sadece Sülemi’nin Tabakatu’ndaki 47 kişiden 31 nin (% 66) hadisle iştiğal etmiş olması dahi sufilelerin hadise duydukları ilginin derecesini göstermesi bakımından önemlidir (Yılmaz, 1990: 32,33; Saklan, 1997: 181).

Onların hadisle ilgilenmeye verdikleri önem, yukarıda örneklerini verdiğimiz bazı sufilelerin bu konudaki ısrarlı teşvik ve tavsiyelerinin yanında; Kendilerine yetecek kadar hadis ilmını bilme ihtiyacı, Kur’an ve sünnetle bütünleşme duygusu, hadisle meşguliyeti ibadet sayma düşüncesi, görüş ve düşüncelerini sünnî bir zemine oturtma gayreti gibi gerekçeler sayılabilir (Saklan, 1997: 181).

Tasavvuf erbabının bu ilimle meşguliyetleri değişik boyutlarda gerçekleşmiştir. Kimi- si hadis sema ederken, kimisi ezberleme yolunu seçmiştir. Bir kısmı da ellerinde kalem, hokka imla meclislerini takip etmişlerdir. Bunlardan bazıları da, elde ettikleri meşhur ha- dislerin ravisi olmuşlardır. Bu arada hadis elde etmek için yolculuklara (rihle) çıkanlar da olmuştur. Hadis ilmiyle meşguliyeti meslek haline getirerek hadis rivayetinde bulunanlar ve bunun için imla meclisleri oluşturanlar olduğu gibi, bu bilgi birikimini yazıya döküp, eser telif eden sufileler de olmuştur (Saklan, 1997: 182; Aydınlı, 1986: 117 -118).

Ehl-i tasavvufun hadisle meşguliyetleri, hem rivayet ve dirayet, hem de yorum açı- sından değişik yelpazelerde gerçekleşmiştir. Örneğin müstakil hadis mecmuaları, ezkâr ve evrad, terğib ve terhib konularındaki hadislerin bir araya toplandığı müstakil eserler, ahlakî konulardaki hadislerden derlenmiş ahlâk ve âdab kitapları ve müstakil tasavvuf kitaplarında kullandıkları göz ardı edilemeyecek oranda çok hadis, onların bu ilme olan vukufiyetleri ve katkıları hakkında bize bir fikir vermektedir (Bu konuda bkz. Yılmaz, 1990; Saklan, 1997; Karahan, 1991).

Biz onların hadis ilmına olan bu katkılarını rivayet ve dirayet yönünden olmak üzere iki açıdan değerlendireceğiz.

1. Hadis Rivayeti Açısından Sufiler

İlk dönem sufilere'nin hadis konusunda ilgi duydukları en önemli alan hadis rivayetidir. Bu durum o dönemin tedvin dönemi olmasına bağlanır (Yılmaz, 1990: 33; Saklan, 1997: 206,210). Bununla beraber onlardan bir muhaddis hassasiyetini beklemek de hak-sızlık olur. Zira müellif sufiler hadisi özellikle irşat ve nasihat vasıtası olarak kullanmışlardır. Bu yüzden de rivayetlerinde, senede hadisçiler kadar titizlik göstermemişlerdir. Ancak hadis kullanımında '*mana ile rivayet'e* oldukça fazla başvurmuş olduklarının altını çizmekte de fayda vardır. Hatta bu konudaki aşırı müsamahakârlıkları tenkitlere bile yol açmıştır (Yılmaz, 1990: 33; Saklan, 1997: 221, 244).

Birazdan örneklerini vereceğimiz bazı gerekçelere dayanarak hadis rivayetine karşı olan sufiler olduğu gibi, yukarıda örneklerini verdiğimiz gibi hadis rivayetini önemle savunan sufiler de vardır. Bazı tasavvuf kitaplarında ilmin mi ibadetin mi daha faziletli olduğuna dair tartışmalar yapılırken, hadis rivayet etmenin nafil ibadetlerden daha üstün olduğu savunulmuştur (Aydınlı, 1986: 133-134). Tasavvuf erbabını hadis rivayetine sevk ve teşvik eden en önemli faktörlerden birisi de Hz. Peygamber'in (as): "*Bizden bir hadis işitip ezberleyen ve başkalarına tebliğ eden kimsenin Allah yüzünü parlak kılsın. Umulur ki bu kimseden hadisi duyan kimse ondan daha iyi ezberler, daha iyi anlar ve daha iyi ahkâm istinbat eder*" hadisidir (Ebu Davud, İlim, 10; Tirmizi, İlim7; İbn-Mace, Mukaddime, 18, Menasik, 76; Darimî, Maddime, 24; Ahmed b. Hanbel, 1/437, 3/225, 4/80, 83, 5/183; bu hadisin konuyla ilgisi için bkz. Sühreverdî, 1983: 21).

Hadis rivayetlerini nafil ibadetlerden üstün tutan bazı sufilere'nin bu konudaki görüşleri kayda değer niteliktedir. Mesela Veki b. Cerrah: "*Bana göre hadis, tespihten daha üstün olmazsa rivayet etmezdim.*" derken, el Kanebî: "*Nafil namazın hadisten daha faziletli olduğunu bilsem hadis rivayet etmezdim*" diyerek hadis rivayetinin nafil namazdan üstünlüğünü ifade etmiştir (Bağdadî, 1971: 83-84). Bu görüşleri destekleyen Cafer b. Muhammed de hadis rivayetinin ve halk arasında neşrinin bin abidin ibadetinden daha üstün olduğunu söylemiştir (İbn Abdilberr, 1975: 28). Bir başka sufi de: "*Tek bir hadis yazmak bana bir gece namaz kılmaktan daha sevimlidir*" (İbn Abdilberr, 1975: 28). diyerek, hadis tahsilinin nafil ibadetten üstünlüğünü dile getirmiştir.

Hadis rivayetinde meşhur olan önemli sufilere'nin Ebu Turâb Nahşebî'nin çok hadis yazdığı, Fudayl b. İyad, Ebu Abbas Ahmed b. Ata ve Bişr'ı Hafî'nin de '*kesîrul hadis*' lakabıyla anıldıkları, kaynaklarda yer alan isimlerden birkaçıdır (Ebu Nuaym, t.y. 10/304; Zehebi, 1956: 1/246).

Tasavvufla ilgili tabakat kitaplarında sufilere'nin hadis rihleleri'nden de bahsedilir. Örneğin: Bişr b. Haris 'talebu'l hadis' için Mekke'ye, Kufe'ye ve Basra'ya yolculuklarda bulunmuştur (Ebu Nuaym, t.y. 8/357.358, 10/316; Sülemlî, 1953: 253). Hadis seyahatleri yapan büyük sufilere'nin İbrahim b. Edhem, bu yolculuklardan hadis öğrenmenin ötesinde başka anlamlar da çıkarmış ve şöyle demiştir: "*Allah, bu ümmetten, hadis ashabının rihlesi sebebiyle belaları kaldırır.*" (Bağdadî, 1971: 59; İbn Salah, 1972: 223). Horasan Meşayhi'nin büyük sufilere'nden Muhammed b. Ali et-Tirmizi'nin de çok hadis yazıp rivayet ettiği, Sülemlî tarafından nakledilir (Sülemlî, 1953: 217).

Özetle sufilerin hadis ilmine en büyük katkıları hadis rivayeti açısından olmuştur. Onlar hadis rivayetini ibadet telakisiyle yapmışlardır. Örneklerde de görüldüğü gibi nafi- le ibadetlerden bile üstün tutanlar olmuştur. Ancak hadis rivayet ederken muhaddislerin rivayet usullerine hassasiyetle uydukları pek söylenemez. Örneğin rivayetlerinde çoğunlukla senet zikretmemeleri ve mana ile rivayet etmeleri en belirgin özelliklerindedir (Saklan: 1989: 82, 89,95, 99; Yıldırım, 1996: 34- 36).

Ayrıca hadis rivayet etme metotlarından ‘arz’ metoduna sıcak bakmamaları, hatta bunun kendilerine caiz olmadığını iddia etmeleri gibi hususlar sayılabilir (Ramahurmuzî, 1971: 423,425; Bağdadî, 1986: 397-398).

Buraya kadar verdiğimiz örneklerden anlaşıldığı üzere ehl-i tasavvufun hadis rivayetinde genel olarak şu şartlar aranmıştır:

1. Hadis rivayeti, tasavvuf ve züht hayatına başlamadan önce olmalı,
2. Hadis tahsili ve rivayeti gaye değil, vasıta olmalı,
3. Bu konudaki gayret ve çalışmalar ihtiyaç miktarını aşmamalı,
4. Hadis rivayeti ibadete engel olmamalı,
5. Hadis rivayetinde riya, kibre kapılma, dünyalık elde gibi durumlar olmamalıdır (Aydın, 1986: 121).

2. Dirayet İlmi Açısından Sufiler

İlk dönem sufilerinin büyük kısmının hadis ilmini tahsil ettiklerini ve bu ilimle değişik şekillerde meşgul olduklarını örneklerle yukarıda belirttik. Bunların bir kısmı hadis rivayetinde bulunurken diğer bir kısmı da eserlerinde çok sayıda hadise yer vermişlerdir. Ancak sufilerin usul açısından hadis ilmine fazla bir katkıda buldukları söylenemez. Meslekten bir hadisçi gibi onlardan bunu beklemek de doğru olmaz. Onlar bu konuda ağırlıklı olarak hadisçilerin usule dair kaidelerini kabul edip kullanmışlardır.

Usul açısından ortaya bir şey koymamış olmaları, onların hadis usulü bilmedikleri anlamına gelmez. O dönem hadisın altın çağı olması, özellikle de hadis toplama ve rivayet etme faaliyetlerinin yaygın olmasından dolayı sufiler de hadis rivayetine bigâne kalmamışlardır.

Bu arada bir kısım ehl-i tasavvuf’un usul ilmi ile ilgili istilahlara hadisçilerden farklı anlamlar yükledikleri görülmüştür. Örneğin isnat sistemi, rical ilmi, cerh ve ta’dil, zayıf hadisle amel, mana ile rivayet, muhtelifu’l-hadis, müteşabih, mütevatir ve ahad haberler vb. konularda hadisçilerden farklı bazı telakkileri vardır. Bu ve benzeri hususlarda, özellikle muhaddis sufilerden Kuşyri, Kelabazî, Ebu Talip el Mekkî, Sülemî ve Hâkim Tirmizî gibi eser sahibi ilk dönem sufileri’nin gayretleri kayda değer niteliktedir.¹

1) İlk dönem sufilerinin bu konulardaki fikir ve düşünceleri ile ilgili geniş bkz. Bilal Saklan, age, 221-224; ayrıca Bilal Saklan, Ebu Talib el Mekki ve Bazı Hadis meselelerine Bakışı, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ayrı Basım, 1996, s. 101,102, (Sayı 2).

Ayrıca hadis usulü ile ilgili kendilerine mahsus bazı görüşleri de yok değildir. Mesela; onlara çok sayıda tedlis isnat edilmesi problemi (es-Sıbaî, 1978: 231), mürsel ve maktu hadisler ile ilgili bazı farklı düşünceleri (el-Mekkî, 1318: 1/177) ve hadis rivayet etme metotlarından ‘arz’ metodunu kabul etmemeleri gibi hususlar bunlardandır (Ramahurmuzî, 1971: 423,425; Bağdadî, 1986: 397,398). Diğer taraftan hadis terimine değişik anlamlar yükleyen bazı sufiler olduğu gibi, (Gümüştanevî, 1294: 1/101; Aydınlı, 1986: 113-114). keşfen ve rüya yoluyla hadis alma veya hadisin doğruluğunu bu yollarla Hz. Peygamber’e (as) tasdik ettirenler de olmuştur (Aclunî, 1988: 10; Kelabazî, 1979: 198; Hucvirî, 1992: 230; Kuşeyrî, 1978: 120). Ayrıca, hadis âlimleri tarafından kabul edilmeyen mesela; hapşırmanın hadisin sıhhatine alamet olarak kullanılıp, onun doğruluğuna şahitlik ettiğine inanılması gibi şaz görüşlere sahip sufiler de yok değildir (Hâkim Tirmizi, t.y. 244).

Bazı Sufilerin Hadis İlimine Karşı Olumsuz Tavır Ve Tutumları

İlk dönem sufilerinin sünnete olan samimi bağlılıklarını ve hadis ilmine değişik boyutlarda yaptıkları katkıları yukarıda anlatmaya çalıştık. Ancak diğer taraftan bazı sufilerin zahiri ilimlere, dolayısıyla da hadis ilmine karşı aldıkları tavırlar göz ardı edilemeyecek kadar dikkat çekicidir.

Son dönemde daha fazla olmasına rağmen ilk dönemde de özellikle hadis yazma ve rivayet etme konularında kendilerince makul gerekçelerle aleyhte bir tutum içine giren bazı sufiler olmuştur. Bunların zayıf ve mevzu hadisler konusundaki aşırı müsamahakârlıkları ile cerh ve tadil konularındaki toleransları, bu durumun art niyet sahipleri tarafından kötüye kullanılmasına yol açmıştır. Diğer taraftan sufilerin bazı veciz ve hikmetli sözlerinin hadislerle karıştırılarak zamanla hadis telakki edilmeleri de onların istemeyerek veya bil-meyerek hadis ilmine büyük zararlar vermelerine sebep olmuştur.

Bu hususlar üzerinde kısaca durmak istiyoruz:

Burada hemen şunu belirtelim ki; tasavvufun masivadan tecrit ve marifetullah’a yoğunlaşma fonksiyonunun yanında onun tecrübeye dayalı bir ‘hal ilmi’ olduğu göz önünde bulundurulduğunda, sufilerin başka şeylerle meşgul olmayı zait göreceklarının yadırganmaması gerekir. Allah ve Peygamber sevgisine dayalı dinî bir yaşam biçimini tercih eden erbab-ı tasavvuf, elbette ki kabuk ve kışır telakki ettikleri zahiri ilimlere fazla itibar etmeyeceklerdir (en- Nedvî, 1974: 18) Zira onlara göre Kur’an, işe yaramayan bilgiyi lüzumsuz saymaktadır (Bakara,2/26). Hatta Peygamberimizin hayırsız ilimden Allaha sığınması da bazı tasavvuf çevrelerinde bu anlamda yorumlanmıştır. Tasavvufun temelinde de lüzumsuz ve fuzûlî her şeyden uzak durma esası vardır. Böyle olunca sufiler, kendilerine göre lüzumsuz ve fuzûlî her şeyden kaçınma yoluna gitmişlerdir. Bu durumda kabuk ve kışır telakki ettikleri rivayet ilimlerden (hadis rivayeti gibi) kaçınmaları gayet tabiidir. Onlar, kitaplara dayanan bilgileri yüklenenleri Kuran’ın kitap yüklü eşeklere benzetmesini (Cum’a 62/5) bu anlamda büyük bir tehdit olarak görmüşlerdir. Son dönemin önemli temsilcilerinden Mevlana’nın tasavvuf kitaplarındaki bilgileri dahi tenkit ederek şöyle dediği nakledilir: “*Nuh (as) dokuz yüz sene yalnız Allah’ı düşünerek yaşamamıştıydı? Üstelik ne Risaleyi ne de Kutu’l- Kulub’u okumuştur* (Schimmel, 1982: .28).

Sufilerin tenkit edilebilir paradokslarından sayılabilecek olan bu düşünce tarzı, önemle belirtelim ki daha çok son dönem tasavvuf telakkisinde hâkim olan bir yaklaşımdır. Zira yukarıda belirttiğimiz üzere ilk dönem sufileri, medresenin tezgâhından geçmeyen bir kimseyi tasavvuf tekkesine almamayı prensip kabul etmişlerdir. Ancak ne yazık ki gerçek tasavvuf felsefesinin, yerini felsefî tasavvuf anlayışına bırakmasıyla bir kısım erbab-ı tasavvuf mürekkep hokkalarını kırmayı, kitaplarını yırtmayı, sufilüğün ilk adımı kabul etmişlerdir. Hatta rivayete göre erenlerden biri gençliğinde skolastik teoloji okuyan büyük sufilerden İmam Sühreverdi'nin göğsüne elini koyup, bütün okuduklarını güya unutturmuştu! Yine rivayete göre Abdulkadir Geylanî müritlerinden biri için tehlikeli gördüğü bir felsefe kitabının içindeki metni kerametle silmiştir! Bazı sufilerin de gördükleri rüyalardan sonra ellerindeki değerli kitap dizilerini ırmağa attıkları nakledilir. Mevlana Cami'nin Nefahatul Üns'ünde yer alan bu tür telakkiler, gerçek marifete, yani Bir olanın bilgisine kitaplarla erişilemeyeceğini vurgulamaya çalışmaktadır (Schimmel, 1982: 27- 28).

Bizim burada üzerinde asıl durmak istediğimiz husus, sufilerden bir kısmının hadis ilmine ve hadis rivayetine karşı olan tutumlarıdır. Sufilerin bu istişnaları, sünnetin veya hadisin kendisine karşı değil, daha çok hadis talebinin ve rivayetinin kişiyi ibadetten ve zikirden alıkoymasına kaygısındanadır. Bunu Harakanî şöyle ifade eder: “*Hz. Peygamber'in (as) varisleri, onu hal ve hareketleriyle izleyenlerdir. Kâğıt karalayanlar değil, karalamak bir şeyi hor görmektir*” (Schimmel, 1982: 195).

Sufiler, kadın erkek herkese farz olan ilim konusunu yorumlarken yukarıdaki anlayışlarına ters düşmemek için farz olan ilmin kendilerine düşen ibadetleri yapabilecek kadar olmasını gerekli kılarlar. Hucvirinin bu konudaki şu yorumu dikkat çekicidir: “*..İlmi bütünüyle bilmek gerekmez. Yalnızca Şeriatı ilgilendirdiği çapta bilmek yeter. Mesela; doğru namaz kılmak için kibleyi bilecek kadar astronomi, kişinin ödemesi gereken zekâtı hesaplayacak kadar aritmetiği bilmek gibi*” (Hucviri, 1992: 532,534).

Sufilerin ilim konusundaki bu tavırları, tüm sufiler için genellenemeyeceği gibi, bütün tasavvufi dönemleri de kapsamaz. Onların bu tutumları kendilerince ma'kul gerekçelere dayanmaktadır. Örneğin; ibadetleri engellemesi, bazı ilimlerin faydasız ve lüzumsuz sayılması gibi hususlar bu gerekçelerden bir kaçıdır. Mesela; Hz. Peygamber'in (as) bile bir dönem hadis yazdırmayı yasaklamasının gerekçesi olarak kabul edilen bu endişeyi Avn b. Abdullah b. Utbe şöyle örneklendirir: *Kur'anı terk ederek hadis ilmini tahsil eden kimsenin durumu, içinde koyun bulunan bir ağılın kapısını tutmuş iken, oradan geçen ceylanları tutmak için onların peşine koşan fakat tutamayan kimsenin durumu gibidir. Bu kimse geri döndüğünde koyunların ağıldan çıktığını görecektir ve ne bunlara ne de ötekilere kavuşmamış olacaktır* (Ebu Nuaym, t.y. 4/245). Fudayl b. İyad da hadis talebi için kendisine gelenlere, Allah'ın kitabını talep etmelerini tavsiye ederek aynı kaygıya dikkat çekerken, Ebu Halid b.Ahmed: “*Mushafların terk edilerek okunmayacağı bir zaman gelecek, o zaman, insanlar hadis ve rey peşine düşecekler*” diyerek bu konudaki kaygısını dile getirmiştir (İbn Abdilberr, 1975: 408).

Diğer bir husus da hadis rivayetinin tasavvufun önemli prensiplerinden birisi olan zikir ve ibadetlere engel olma korkusudur (Bu konuda bkz. Bağdadî, 1971: 112-125). Kuş-

kusuz buna katılmak mümkün değildir. Zira hadis rivayetinden veya tahsilinden dolayı hiç kimsenin ibadeti terk etmesi düşünülemez. Ancak bu durum, ibadete aşırı düşkün olup çok nafle ibadet eden kimseler için bir mazeret sayılabilir. Muğire'nin: “*Şu hadisi talep eden herkesin muhakkak namazı azalmıştır*” sözü bu anlamda anlaşılabilir. Zira Bağdadî, Muğire'nin bu sözünü şöyle izah eder. “*Herhalde o çok nafle namaz kılıyordu. Hadis talebi için uzak yerlere gidiyordu, dolayısıyla naflelerinden bazısını kılamaz olmuştur. Onun için bu sözü söylemiş olabilir. Eğer Muğire iyice düşünse idi talebu'l-hadisın nafle namazdan daha faziletli olduğunu anlardı.*” (Bağdadî, 1971: 112-125). İbrahim b. Edhem'e niçin hadis talep etmediği sorulunca verdiği cevap şu olmuştur: “*Ben onu, yüz çevirerek veya küçümseyerek, terk etmiyorum, ondan duyduğumla amel etmek istiyorum. Zaten benden kabul edilecek olan budur. Bir de onlarla (hadisçilerle) oturmaktan hoşlanmıyorum*” (Bağdadî, 1971: 112-125). Bir sufi için önemli olan, hadis rivayet etmekten çok onlarla amel etmektir. Ancak İbrahim b. Edhem'in son cümlesindeki ‘*hadisçilerle oturmaktan hoşlanmıyorum*’ ifadesi eğer doğruysa özel bir sebepten dolayı olmalıdır. Aksi takdirde kabul edilmesi mümkün olmayan bir husustur.

Fitne olayından sonra başlayan hadis uydurma faaliyetleri ve mana ile rivayet, gündün güne artınca, zühd ve takvaya aşırı düşkün olan bazı sufiler hadis talebinden uzaklaşmışlardır. Süfyani Sevri bu endişesini şöyle dile getirmiştir: “*İlim (Hadis) talebini artık faziletli saymıyorum, çünkü o arttıkça hayırlı işler azalıyor.*” (Ebu Nuaym, t.y. 6/364). Haris Muhasibi de, hadis rivayeti ile meşgul olmanın getirdiği sakıncalardan bahsederken, bazen hadis talebi gibi nafle bir işin, vacip olan bazı mükellefiyetlere engel olduğunu söyler. Mesela kişinin hadis talebi için ebeveynini terk edip uzaklara gitmekle onlara asi olmuş olacağını veya sabah akşam hadis talebiyle meşgul olup onları ihmal edeceğini, diğer taraftan hadisle uğraşmak suretiyle insanlara gıybet (herhalde burada hadis tenkitçiliğini kast ediyor) edeceğini söyler (Kuşeyri, 1978: 126). Muhasibi gibi müdekkik ve muhakkik bir sufinin dinin kaynağının tespiti gibi önemli meseleye bu tür gerekçeleri engel göstermesi doğrusu yadırganacak bir durumdur. Hasan Basri: “*Dilediğiniz kadar öğrenin, onunla amel etmedikçe ecrini alamazsınız*” dedikten sonra şu veciz ifadeyi ekler: “*...Sefihlerin himmeti rivayettir, âlimlerin himmeti riayettir.*” (el-Mekki, 1318: 1/270; Sühreverdi, 1983: 39) Fudayl b. İyad da kendisinden hadis rivayet etmek isteyen birisi için şöyle dediği nakledilmiştir: “*Benden dinarlar isteseydi, bu bana hadisten daha kolay gelirdi.*” (Ebu Nuaym, t.y.: 8/86-87). Haris Muhasibi ise hadis rivayeti ile uğraşmaktansa hasta ziyaretini, mümin kardeşlerinin cenazesine iştirak etmeyi ve insanların ihtiyacını gidermeyi tavsiye ederek, hadisle meşguliyetin amacının da bu tür şeyler olduğunu söylemiştir (Muhasibi, t.y. 130-132)

Ebu Said Kindî tekkelere giderek gizlice hadis yazdığını, bir gün gizlediği divit ve hokka açığa çıkınca bir sufinin “*mahrem yerini ört*” diyerek kendisini uyardığını söylemiştir (İbn Cevzî, 1992: 317). Attar da Tezkiretü'l Evliya'nın baş tarafında: “*İrfan, amel ve halin neticesidir. Ezberlemenin ve kâlenin mahsulü değildir. Yakındır, beyan değildir. Esrardır, tekrar değildir. Vehbîdir, keshbî değildir*” diyerek rivayet ilimleriyle vehbi ilimlerin özelliklerini mukayese ederken, Zünnûn Mısırî: “*Zahiri ilim, falan bana nakletti, filan bana rivayet etti. Şunu emretti bunu men etti demekten ibrattir. Batınî ilim ise bir hibe ve*

misaktır” diyerek zahiri ilimler ile batınî ilimler arasındaki farka dikkat çekmiştir. Ebu Medyen: anâneleri ve rivayetleri kuru ve bayat sözler olarak nitelendirir. Ona göre önemli olan Allah’ın kalplere indirdiği fetihler, keşifler, ilhamlar ve feyizlerdir (Bu tür örnekler için bkz. Uludağ, 1985: 143-145).

Bu örneklerden anlaşıldığı üzere bazı sufiler hadis ilmine ve özellikle de rivayet ilmine karşı olmuşlardır. Onların bu karşı duruşları kendilerince değişik maslahat ve gerekçelere dayandırılmıştır. Bu gerekçeleri Abdullah Aydınlı şu şekilde tespit etmiştir:

1. Riya endişesi,
2. Kibre kapılma korkusu,
3. Nefse muhalefet etme,
4. İçinde bulunduğu halet-i ruhiye,
5. İbadetlere ve diğer dini vazifelere engel olması korkusu,
6. Dünyalık elde etmek aracı olması korkusu,
7. Hadis rivayetlerindeki aşırı şekilcilik,
8. Hadis rivayetinin taşıdığı manevî mesuliyet,
9. İşi ehline bırakma arzusu (Aydınlı, 1986: 38-39.).

Bu gerekçelerden bir kısmı kabul edilebilir makul nedenlere dayansa da, büyük çoğunluğu dinin ikinci kaynağı olan hadis gibi önemli bir ilim dalının terk edilmesi ya da ihmal edilmesi için ciddi birer gerekçe sayılamayacağı gibi, kabul edilemeyecek derecede aşırı ve abartılıdır.

Sufilerin ekseriyetinin sünnete olan bağlılıkları ve büyük bir kısmının da hadis ilmini tahsil etmiş olmaları, hatta bu alanda eser telif etmeleri göz önünde bulundurulduğunda, karşı tavır ve tutum içinde olanların sayısı itibarıyla diğerlerine oranla çok az oldukları söylenebilir.

Ancak bazı sufilerin zayıf ve mevzu hadisler konusundaki gevşek tutumları, cerh ve tadil ilmine bakış açıları ve bir kısım sözlerinin hadislerle karışması da hadis ilmine önemli ölçüde zarar vermiştir. Şimdi onların bu konudaki durumlarını ortaya koymaya çalışacağız.

Sufilerin Zayıf ve Mevzu Hadislere Karşı Tavır Ve Tutumları

Burada zayıf hadisin tanımı, (İbn Salah, 1972: 21; Suyuti, 1985: 1/144). çeşitleri, şartları (İbn Salah, 1972: 41; Suyuti, 1985: 1/144). ve hadisçilerin bu konudaki görüşlerinden (Leknevî, 1964: 45-50). ziyade sufilerin bu konudaki yaklaşımlarına yer verilecektir. Bu hususta örnek olarak erken dönemin önemli temsilcilerinden olan ve zayıf hadisi rey ve kıyasa tercih eden Ebu Talip el Mekkiyi örnek olarak verebiliriz. El-Mekkî, terğîb (teşvik), terhîb, (sakındırma) tezhîd (zühd) ve amellerin faziletleri konusundaki zayıf hadislerin reddedilmeyeceği kanaatindedir (el-Mekkî, 1318: 1/362-363). O, bu konuda; Kitap ve Sünnete aykırı olmaması, ravinin yalancılığının ortaya çıkmaması, hadisin terğîb, terhîb ve fezâil konularında olması gibi - hadisçilerin görüşleriyle de örtüşen- şartlar ileri sürmüştür (el-Mekkî, 1318: 1/362).

Bu şartları el-Mekkî'nin Kûtu'l-Kulûb isimli eseri üzerinde çalışan Bilal Saklan madeler halinde tespit etmiştir. Buna göre;

1. *Evvela biz hadisin bâtul olduğuna dair yakini bir bilgiye sahip değiliz.*
2. *Hadisi duymuşuz ki, onu rivayet ediyoruz. Bu bizim için bir delildir. Şayet hata yaparsak hakikat Allah indindedir. Biz bu durumda mazuruz.*
3. *Kitap ve Sünnete muhalif olmayan zayıf haberleri reddetmemiz gerekmez. Zira Kitap ve Sünnet bunu yasaklamamaktadır.*
4. *Biz hüsn-ü zanla emrolunduk, zannın çoğundan nehyolunduk. Ayrıca su-i zan da zemedilmiştir.*
5. *Herhangi bir şeyin hakikatine ancak görmek yoluyla erişebiliriz. Öyle olunca nakledenlere hüsn-ü zan besleyerek, kalbimiz mutmain olduğunda gelen haberi tasdik etmek zorundayız.*
6. *Mümin selefimizin bizden hayırlı olduklarını inanmamız gerekmektedir. Ayrıca biz, ne Resulullah'a (as) ne de ashabına yalan isnat ederiz. Bizim fevkimizde oldukları halde, onların yalan söylediklerini nasıl zannedebiliriz.*
7. *Biz bütün ilmi kuşatmış, elde etmiş değiliz. Böyle olunca, sahih bir vecihten rivayet edilme ihtimalinden dolayı nasıl sahih hadisler bazen zayıf isnatla rivayet edilirse, aynı şekilde bazen de zayıf hadisler sahih isnatla gelebilir.*
8. *Zayıflık sebepleri düzenli bir şekilde tanzim edilmiş değildir. Çünkü hadis ehlinin zayıf kabul ettiğini bir başkası kuvvetli görebilir. Birisinin cerh ve zemmettiğini bir diğeri övüp adaletli sayabilir.*
9. *Her ne kadar ravinin meçhul olması veya rivayetinde tek kalması, diğer taraftan rivayet etmiş olduğu hadisi lâfzen sevk etmemesi gibi bazı durumlar rivayetin kusurlu oluşuna sebep kabul edilse de, fakihler ve arifi billâh olan zatlara göre bunlar cerh ve tadil sebebi sayılmazlar. Böyle durumlarda bazı kimseler cür'etkâr konuşarak cerhte haddi aşmışlardır. Hâlbuki hakkında söz söylenen kişi söz söyleyenden daha faziletli, arif-i billâh olan zümre yanında daha yüksek derecede olabilir. Bu durumda da cerh, cerh edene dönmüş olur.*
10. *Hadis ashabının zayıf kabul ettiği bazı kişiler marifet ehlinde olabilir. Bu kişilerin hadis rivayetinde ehl-i hadisin takip ettiği yolların dışında, metotları vardır. Böyle olunca da rivayetlerinde kendi mezheplerine göre hareket ederler. Bu durumda hadis ehli onların aleyhine değil, onlar hadis ashabının aleyhine delil olur (el-Mekkî, 1318: 1/362).*

Birçok yönden tenkit edilebilir olmasına rağmen² bu gerekçeler, genel olarak sufilerin zayıf hadis rivayetine bakış açılarını yansıtmaktadır. Aslında bu hususların bir kısmını hadis âlimleri de kabul etmektedirler. Aşırı münekkit muhaddisleri bir tarafa bırakacak olursak, ılımlı hadisçilerin büyük kısmının bu görüşlere sıcak baktıklarını söylemek mümkündür. Helal ve haram konusunda bir hadis rivayet edildiği zaman kılı kırk yararcasına

2) Sufilerin bu gerekçelerinin tenkidi ve kiritiği için bkz. Bilal Saklan, age. 234-235; Bilal Saklan Kûtu'l-Kulûb'daki tasavvufî hadislerin hadis metodolojisi açısından değeri, 94-95.

inceleyip, fezail konusunda rivayet edilen hadislerde ise müsamaha gösterilmesi görüşü, (Muhâsibî, 1964: 25-26; Kelabazî, 1979: 24; Kuşeyri, 1978: 45). ilk dönem sufilinin olduğu gibi büyük muhaddislerin çoğunluğunun da genel görüşüdür. Mesela; Ahmet b. Hanbel ve Abdurrahman b. Mehdi gibi hadis imamları bu görüşü paylaşmaktadırlar (Kasımî, 1961: 113; Leknevî, 1968: 46-47). Dolayısıyla zayıf hadis rivayet etmeleri veya eserlerinde zayıf hadis kullanmaları sebebiyle sufilere hücum etmek doğru değildir. Zaten akait ve ahkâm konuları dışındaki, zayıf hadisler çoğunluk tarafından kullanılmış ve dinin aslına zarar vermediği sürece kabul görmüştür.

Özetleyecek olursak sufilere zayıf hadisleri kullandıkları ve yorumladıkları hatta birçok tasavvufi ilkelerini bu hadislere dayandırdıkları anlaşılmaktadır. Gerek ilgi alanları olan zühd, vera, ahlak, ibadetlerin faziletleri sevgi, korku gibi mistik konular, gerekse hoşgörü ve müsamahakârlıkları, onların zayıf hadisleri kabullerinde ve değerlendirmelerinde büyük rol oynamıştır. Çünkü ahlâk ve tasavvuf kitaplarında kullanılan hadisler, ahkâm ve itikadî konulardaki hadislerden farklıdır. Bu duruma klasik tasavvuf kaynaklarının çoğunda rastlamak mümkündür.

Burada değinilmesi gereken diğer bir husus da tasavvuf erbabının hadis uydurma hareketleri karşısındaki konumlarıdır. Hadis uydurma sebepleri belirlenirken fitne olayları, mezhep propogandası, dini tahrif çabaları, kişisel çıkar sağlama ve siyasi mülhazaların yanında bir de insanların dini yaşamdan uzaklaşip, dünyevî zevk ve sefaya dalmaları sayılır. İslam coğrafyasının genişlemesi, değişik ırk ve milletlerden insanların İslam'a girmesi, maddi refahın artması, sahabe'nin sayıca azalması, Hz. Peygamber (as) dönemindeki zühd ve takvaya dayalı İslamî yaşamın gittikçe zayıflaması az sayıdaki takva ehli zahitleri telaşlandırmıştır. Bu kimseler, insanları dünyaya ve zevklere dalmaktan kurtarıp, takvaya yönlendirmek için ahlâki konularda ve ibadetlerin faziletleri ile ilgili hususlarda haberler uydurmaya başlamışlardır. Bununla da yetinmeyip, dünyayı kötöleyen, mal, mülk, makam, mevki, şan, şöhrat vb. konularda da hadisler uydurmaya kalkmışlardır (İbn Arrak, 1981: 1/12). Bazı sufiler bütün bunları samimi olarak dine hizmet niyetiyle yapmışlardır. Ancak ne niyetleri ne de itirafları hadis uydurma için özür ve mazeret olarak kabul edilemez.

Daha sonraları hadis münekkithlerinin ortaya çıkmasına cerh ve tadil ilminin gelişmesine (es-Sıbbâî, 1978: 230). hadislerin sahih ve zayıflarının birbirinden ayırt edilmesine de büyük katkısı olan bu olaylar, elbette ki dinin aslına bid'at ve hurafenin girmesine de sebep olmuştur. Müsteşriklerin hadisleri tenkitlerinde bile zahit ve sufilere hadis uydurma faaliyetleri büyük rol oynamıştır. Ayrıca iyi niyetle uydurulan! terğib ve terhib hadisleri, daha sonraki dönemlerde kader, tevekkül, tevessül, şefa'at gibi bazı itikadî konulardaki tartışmaların da sebebi olarak Mürcie, Kaderiye Mutezile gibi bid'at ve bâtil itikadî mezheplerin yayılmasına zemin hazırlamıştır. Diğer taraftan dinin emir ve yasaklarını içeren ahkâm konuları ihmal edilerek adaba dair sünnetler farz gibi, mekruhlar haram gibi gösterilmek suretiyle toplumun tabanına yayılmıştır.

Uydurulan hadisler, anlam bakımından doğru da olsa, halk üzerinde olumlu etki de yapsa, asla tasvip edilecek bir durum değildir. Her ne kadar sufiler "*bana kim yalan isnad*

ederse...” (İbn Mace, Mukaddime, 4 Dârmî, Mukaddime, 25; Ahmed b. Hanbel, 2/247,8 3,123,150,154,171; Buhari, ilim,38. Cenaiz, 33. Enbiya, 50; Müslim, Zühd, 72; Ebu Davud, ilim 4; Tirmizi; Fiten, 70). hadisini tevil ederek; “*Hadiste Hz. Peygamber (S.a.v)’in aleyhine hadis uydurmak yasaklanmıştır, oysa biz aleyhine değil lehine uyduruyoruz*” deseler de, bu anlayış, İslam âlimleri tarafından tasvip edilmiş bir yaklaşım değildir (İbn Arrak, 1981: 1/13).

Bütün bunlara rağmen ilk dönem sufilere kitaplarına baktığımızda Risale, Taarruf, Kûtu’l Kulûb, Lum’a gibi kitaplardaki hadislerin çoğunluğunun sahih hadisler olduğunu görüyoruz. Oranlama yaptığımızda zayıf hadislerin daha az sayıda olduğu, mevzu hadislerin ise yok denecek kadar az olduğu müşahede edilmiştir. Bu durum, en meşhur hadis kitapları olarak bildiğimiz kaynakların bir kısmında da böyledir. Uydurma hadisler daha çok cahil sufilere kitaplarında bulunup bunlar da zaten zaman içinde itibar görmedikleri için nisyana terk edilmişler ve unutulmuşlardır. Ayrıca halk arasına girip sufi kılığına bürünen bazı kıssacılar da oldukça fazla hadis uydurmuşlardır (Örnekler için bkz. Suyuti, 1993). Bunlar tedlis (aldatma) yoluyla meşhur isnatları kullanıp uydurdukları hadisleri halka kabul ettirmeye yeltenmişlerdir. Bunu yapmak suretiyle de halktan hediyeler almaya çalışmışlardır (Suphi Salih, 1971: 230-231). Bunu yapanların tamamının ehl-i tasavvuf olduğunu söylemek de mümkün değildir.

Diğer taraftan yukarıda da belirttiğimiz gibi sâfiyâne, sadece dine hizmet niyetiyle hadis uydurduklarını söyleyen cahil zahid ve sufilere ise yaptıklarından sevap umduklarını, insanları hayırlı amellere teşvik ettiklerini, onları günahlardan sakındırdıklarını iddia ederek kendilerini savunmuşlardır (Sağani, 1980: 10; Kandemir, 1980: 56-61). İnsanları salih amellere teşvik ve kötülüklerden uzaklaştırma gibi gerekçeleri ileri sürerek Hz. Peygamberin (as) söylemediği bir şeyi ona isnat etmekte bir beis görmemeleri dindarlıkları ve takvalarıyla bağdaşmayan bir durumdur. Ne yazık ki bu kimselerin ibadetle meşgul olmaları, zühd ve takva ile tanınmaları halkı, uydurdukları şeylere inanmaya sevk etmiştir. Bu suretle zararları düşünülenin çok fevkindedir. Bu kimseler cehaletleri yüzünden İslam’ın güzel yüzünü çirkinleştirmişlerdir. İslam prensipleri arasında bulunmayan şeyleri İslam’a sokmuşlardır (Suphi Salih, 1971: 230-231).

Hadis münekkitleri, onların hadis uydurmada olduğu kadar hiçbir hususta yalancı olmadıklarını belirtmişlerdir. Mesela büyük hadis âlimi Yahya b. Said el Kattan: “*Hakkında iyidir denen bir adamdan daha fazla yalan söyleyen birini görmedim*” demiştir (es-Sıbbâî, 1978: 231).

Özellikle Kur’an’daki surelerin faziletleriyle ilgili hadis uydurduklarını bizzat itiraf eden cahil sufilere, gerekçe olarak da “*insanların Kur’andan uzaklaştıklarını gördük, bunun için hadis uydurduk ta ki onların kalplerini Kur’an’a ısındıralım*” şeklinde itirafta bulunmuşlardır (Sağani, 1980: 26).

Bazı sufilere, eserlerinde yer verdikleri israilî hikâyeleri de zaman zaman hadislerle karıştırarak takdim etmişlerdir. Tasavvuf kitaplarında bu tür örnekler çokça rastlamak mümkündür (Muhasıbi, 1964: 25).

Tasavvuf kitaplarına giren ve hadislerle karıştırılan diğer bir unsur da Yunan ve Eflatun’un felsefesinden esinlenen felsefi öğretilerdir. Bunların daha çok felsefi tasav-

vufu ilgilendiren akıl, yaratılış vb. konulardaki hadislerin uydurulmasına büyük etkisi olmuştur (el-Adlebî, 1984: 64-65).

Ayrıca hekimlerin, zahidlerin, abidlerin ve tabiplerin sözlerinin hadislerle karşılaştırılması ve zamanla hadis telaki edilmesi de göz ardı edilemeyecek bir yekün tutmaktadır (el-Adlebî, 1984: 64-65). Aydınli'nın 'hadisleme' dediği (Aydınli, 1986: 187). bu tür örneklere özellikle son dönem tasavvuf kitaplarında sık rastlanmaktadır.

Diğer önemli bir faktör de insanları, tasavvufa çekmek ve tasavvufi hal ve makamlara teşvik için yine cahil sufilerce uydurulan hadislerdir. Bu tür hadisler, insanları tasavvufa teşvik ederken, fıkıh ve kelim gibi ilimleri ve mensuplarını yeren türden rivayetlerdir (el-Adlebî, 1984: 64-65). Bu tür rivayetlerle Hz. Peygamber'in (as) koyduğu ibadet şekilleri dışında, bir takım bidatler icat ederek ibadet şekilleri geliştirmişlerdir (Kandemir, 1980: 56).

Muhaddislerin hadis rivayetinde en çok zararlı buldukları bu tür zahid ve sufilere hadis rivayet etmeleri ve mevzu hadisleri Hz. Peygamber'e (as) isnat etmeleridir. İbn Salah, bu kimselerin, halkın hüsn-ü zannına mazhar oluşlarını, insanların onlara güvenip onları sıkâ ve sâdük kabul etmelerini ve haklarında iyi düşüncelerini buna gerekçe olarak sayar (İbn Arrak, 1981: 1/15; krş. es-Sıbai,1978: 230).

Halkın bu durumunu göz önünde bulunduran münekkittler, hadis uydurma faaliyetlerine adı karışan zahitleri sıkı tenkitlere tabi tutarak, 'rivayetleri kabul edilenler ve edilme-yenler' diye sınıflara ayırmışlardır (es-Sıbai, 1978: 230).

Hülasa ilk dönem klasik tasavvuf kitaplarında az sayıda mevzu hadise rastlanmasına rağmen, daha sonraki dönemlerde cahil zahid ve sufiler gerek insanları ibadete ve hayırlı işlere teşvik için gerekse kötülüklerden sakındırmak için çok sayıda hadis uydurmuşlardır. Ayrıca Hekim ve zahitlerin sözleri zamanla hadislerle karışarak hadis telakki edilmiştir. Yine kıssacıların anlattıkları hikâyeler ve özellikle İsrailî haberler zaman içerisinde tasavvuf kitaplarına girmiş ve hadislerle karışmıştır. Zahid ve sufilere hadis rivayetlerine karşı olanlarının senetlere önem vermeyişleri, mana ile rivayetin sufiler arasında yaygın bir metot olarak kabul edilmesi, hadislere sıhhat açısından dikkat edilmemesi sonucunu doğurmuştur. Onların yaşlanması tabii olarak da hafızalarının zayıflaması, gözlerinin iyi görmemesi, kitaplarının kaybolması, yakılması veya suya atılması gibi nedenlerden dolayı rivayet ettikleri hadisleri karıştırmaları hatta unutmaları, mevzu hadislerin onlara izafe edilmesinde ve onların eserlerine karışmasında etkili olmuştur. Bu kimselerin ibadete olan düşkünlükleri, güzel ahlakları ve halkın teveccühünü kazanmaları, onlara olan güveni ve itimadı sağlamış, söyledikleri her şeyin sağlam ve doğru olduğu kanaatini hâsıl etmiştir. Dolayısıyla da rivayet ettikleri hadisler hakkında şüpheye düşülmemiştir.

Buna mukabil, bu hususta duyarlı olan muhakkik sufilere de var olduğunu ve hadis âlimleri gibi mevzu hadislerle karşı dikkatli ve duyarlı olduklarını, uydurulmuş rivayetleri eserlerine almamaya gayret gösterdiklerini burada ifade etmiş olalım.

Sonuç olarak bir kısım tasavvuf erbabının sebep olduğu mevzu hadislerin halk arasında hızla yayılması ve kabul görmesi, hadis münekkittlerinin işlerini de zorlaştırmıştır.

Onlar da buna karşı tedbir olarak sağlam olan sufiler ile galat yapan (karıştıran) ve hadis uyduran cahilleri birbirinden ayırma yoluna gitmişlerdir. Bunun için de cerh ve ta'dil ilmini işletmişlerdir.

Cerh ve Ta'dil Açısından Sufiler

Hadislerin sıhhat durumunu tespit açısından senedin ve dolayısıyla da ravinin adalet ve zapt yönünden araştırılması oldukça önem arz etmektedir. Bu durumu belirleyen cerh ve ta'dil olgusu, bu bağlamda hadis ilminin önemli disiplinlerinden biridir.

Konumuzu oluşturan zahid ve sufilere durumlarının cerh ve tadil açısından kritik edilmesi de, rivayet ettikleri hadislerin değeri açısından ayrı bir önem arz etmektedir. Zira bazı zahid ve sufilere isimleri bilerek veya bilmeyerek hadis uydurma faaliyetlerine karışmıştır. Bunların bir kısmı kendilerince dine hizmet niyetiyle terğîb ve terhib konularında hadis imal ederek toplumun ıslahına çalışma yoluna gitmişlerdir. Diğer bir kısmı da saflıklarından veya cahilliklerinden buna alet olmuşlardır. Ancak cerh ve ta'dil âlimleri bunları tespit edip, zararlarını giderecek tedbirler almışlardır. Fakat bazı sufiler cerh ve tadile “*gybet*” diyerek karşı çıkmışlardır. Örneğin Abdullah b. Mübarek; El-Mualla b. Hilal'i cerh edip, yalancı olduğunu söyleyince, sufilere biri: “*gybet mi ediyorsun?*” demiş; o da “*sus öyle söyleme! Biz açıklamasak halk batıldan nasıl kurtulur*” diye cevap vermiştir (Bağdadî, 1986: 91. Suyuti, 1985: 2/369). Cerh ve ta'dile karşı olan ve onu *gybet* sayan bazı sufiler, hadisçilerin bir araya gelip raviler hakkında ‘*falan ravi yalancıdır filan ravi fasıktır*’ şeklinde konuşarak, ölümlerini *gybet* yapmaya başladıklarını söyleyip, oradan kalkıp gitmişlerdir. Onlardan birisi, cerh ve tadilden bahseden bir hadisçiye: “*insanlar cennetdeki yerlerini alalı ne kadar zaman geçti sen hala onların gybetini yapmaktan hayâ etmiyor musun*” diyerek (Uludağ, 1985: 147). tepki göstermiş ve hadis ravilerinin durumunun tetkik edilmesini *gybet* olarak değerlendirmişti.

Sufilerin cerhe karşı olan bu tavırlarını, aldıkları tasavvufi terbiyede aramak yanlış olmaz. Zira tasavvuf düşüncesi, hoşgörü ve müsamahakârlık üzerine bina edilmiştir. Onların müsamahakârlıkları ve hüsn-ü zan konusundaki aşırılıkları, *gybet* ve iftiradan kaçınmaları, âlimlere olan güvenleri, insanların hata, kusur ve ayıplarını deşifre etmeye prensip olarak karşı olmaları, hatta gizlemeye ve örtmeye çalışmaları, kendilerince ‘*nakdu'r-rical*’ konusunda mazeret olarak kabul edilse de cerh ve tadil ulemasının eleştirilerinden kurtulabilmiş değillerdir.

Diğer taraftan bazı sufilere cerh ve tadile karşı duruşlarının ve bir kısım mütesahil münekkithler tarafından cerhe tabi tutulmuşlarının önemli bir sebebi olarak “*Kim benim velilerime eziyet eder ise bana harp ilan etmiş olur*” (Buhari, Rikak: 38; ibn. Mace Fiten,16; A.b. Hanbel, 6/256). hadisi gösterilir. Bu hadis sufilere ve şeyhlere itiraz edilemeyeceğine ve onların tenkit edilemeyeceğine de delil getirilir (Sülemî, 1993, s. 81). Buna rağmen kasıt ve art niyet olmaksızın yapılacak olan cerh ve tadilin, mesuliyeti en az seviyeye indireceğinden dolayı bazı sufiler bunu kabul etmişlerdir. Mesela Ebû Davûd Sicistanî, cerh ve tadilde ihlâslı ve insafı olunur ise bunun aleyhinde olunamayacağını söylemiştir (el-Mekki, 1318: 1/269).

Bir kısım ehl-i tasavvuf, cerh ve tadili kabul etmedikleri ve bu metodu kullanmadıkları halde hadis münekkitleri onlarla ilgili olarak cerh ve tadil olgusunu işletmişlerdir. Genelde tadilin üst mertebesine yerleşmelerine rağmen aralarında vaz'la itham edilenler de yok değildir. Fakat en titiz cerh âlimleri bile sufilere çoğunluğunu sika olarak kabul etmişlerdir. Mesela Sülemî gibi tasavvufî yönü ağır basan hadisçiler, asla bir başka sufiyi cerh etmemiş, bilakis sika olarak nitelendirmişlerdir. Hatta bazıları ehl-i tasavvuftan olan ravileri cerh ve tadil süzgecinden geçirme ihtiyacı bile duymamışlar, buna gerekçe olarak da onlara karşı olan aşırı hüsnü zan ve itimat gösterilmiştir. Mesela Ebu Talib el-Mekki, zahid ve sufilere cerh ve tadile tabi tutulmalarını gerektiğini şöyle izah etmiştir: “*Ehli Hadis, ulema-i ahiretten olan ehli marifet birisini cerh ediyorlar. Hâlbuki onun hadis rivayetinde kendisine has bir metodu olabilir. Rivayetlerinde kendi metodunu kullanıp ona göre amel edebilir. Ashab-ı hadis ölçüsü onun için hüccet olmak zorunda değildir. O, ancak kendisine hüccettir, kendi ölçülerine uymayınca red edilmesi gerekmez.*” (el-Mekki, 1318: 1/177). Hadisçiler nezdinde makul bir gerekçeye dayanmayan el-Mekki'nin bu itirazı tipik bir sufi yaklaşımının ötesinde bir anlam ifade etmeyeceği gibi, genellenmesi de doğru değildir.

Buna rağmen yukarıda da ifade edildiği gibi tasavvuf erbabının bir kısmı güvenilir kabul edilmiştir. Mesela; cerh âlimlerince sika kabul edilmiş olan Küfeli Alkame b. Kays, güvenilir bir fakihdir. Hasan Basrî, çokça irsal ve tedliste bulunduğu iddia edilmesine rağmen Kütübü Sittte'de rivayetleri bulunan sika bir ravidir. Ayrıca, kalilu'l hadis olan Yezid b. Humeyd ed Dubeî de sika ve sebt kabul edilmiştir. İbrahim b. Edhem saduk, Davûd-u Taî ise sika olarak nitelendirilmişlerdir. Sufyan-ı Sevrî ve Abdullah b. Mübarek'in isimleri ve şöhretleri onların sıklığı için yeterli görülmüştür. Fudayl b. İyad, ilim otoritelerinden olup sıklığında icma edilmiştir. Bişr b. Haris, Ahmet ibn Ebi Hivarî, Muhammed b. Basrî, Beyan İbn. Amr, Ahmed b. Yahya ve Selim b. Meymun el Havvas, büyük hadis imamlarının kendilerinden hadis rivayet ettikler zahid ve abid sufilere bir kaçıdır (Ebu Nuaym, t.y. 3/83; Zehebî, 1963: 4/58).

Bunların yanında cerhe uğrayanlar da yok değildir. Örneğin: Şakiku'l-Belhi'nin zaif ve münkeru'l-hadis olduğu, diğer taraftan Salih el-Murrî'nin metruku'l-hadis olduğu kabul edilmiştir (Zehebî, 1963: 2/279). Abdullah Aydın, bu tür sufilere cerh edilmiş sebeplerini zapt yönünden zayıf olmalarına bağlayıp, bunun sebeplerini de hadisle iştigalden uzaklaşıp zühd ve bid'ate yönelmelerinde aramıştır. Ona göre bu durum, onların hadis bilgilerini zayıflatmış ve bu yüzden de cerhe maruz kalmışlardır (Aydın, 1986: 164). Bu tespiti gayet makul ve mantıklıdır. Çünkü hadis meşguliyeti devam ve canlılık ister. İlmin ma'kes bulmadığı yerden göç edeceği bilinmektedir.

Sufilelerin cerh sebeplerini araştıran Aydın, yapılan yanlış yorumlarla zahit ve sufilelerin istismar edildiklerini söyler. Diğer taraftan her ravi gibi onların da ellerinde olmayan sebeplerden dolayı fahiş hata yapmalarının mümkün olabileceğini ifade eder. Ayrıca sufilelerin ehl-i hadis ve zahir ulemasıyla aralarındaki ihtilafların da bunda etkili olabileceğini, bunun yanında hadisleşme dediğimiz 'sufilelere ait sözlerin sonradan hadis telakki edilmesinin de bunda etkili bir faktör olabileceğini söyler (Aydın, 1986: 178,189).

Bütün bunlar ayrı ayrı değerlendirildiğinde, sufilere bu gerekçelerden dolayı cerh edilmelerinin onlara büyük haksızlık olduğu görülecektir. Ancak hemen şunu da ifade edelim ki; Sufilerin cerh karşı olan tavırları, onu gıybet ya da iftira gibi telakki etmeleri, netice olarak da bidat ehline kapı açma gibi gerekçeler kabul edilir cinsten değildir. Zira dinin ikinci kaynağı olan sünnetin muhafazasında önemli bir yeri olan bu tür bir amelîyenin işletilmemesi durumunda dine gelecek zararlar ortadadır (Sufilerin bu konudaki görüşleri için bkz. Saklan, 1997: 224-228). Eğer bu prensip işletilirse dine karşı asıl iftira o zaman yapılmış olacak ve ehl-i bid'at'a o zaman kapı aralanmış olacaktır.

Sonuç

Hicri ilk asırlardan itibaren hızla gelişen en önemli ilim dallarından birisi hadis ilmi olmuştur. Dindeki konumuna ve önemine binaen oldukça rağbet görmüş olan bu ilim dalı h. 3. asırdan itibaren tasavvuf çevrelerinin de dikkatini çekmiştir. Kitap ve Sünneti kendilerine rehber edinen ilk dönem sufilere, sünnete ittiba ve hadisle ilgilenme konusunda son derece duyarlı olmuşlardır. Te'lif ettikleri eserlerde göz ardı edilemeyecek kadar çok hadise yer veren ve bu hadislerle zengin yorumlar katan sufilere, hadis rivayetinde de önemli rol oynamışlardır. Her ne kadar bazı sufilere kendilerine mahsus bir kısım gerekçeler ileri sürerek rivayet ilimlerine -bu arada hadis rivayetine- karşı olmuşlarsa da, hadis ilmine farklı şekillerde hizmet eden sufilere oranla fazla itibar görmemişlerdir. Ehl-i tasavvufun usul açısından hadis ilmine çok fazla bir katkılarının olduğunu söylemek mümkün değildir. Meslekten bir hadisçi gibi bunu onlardan beklemek de doğru olmaz. Ancak hadis rivayeti yönünden bu ilme yaptıkları hizmet kayda değer niteliktedir. Diğer taraftan sufilere zayıf ve mevzu hadisler karşısındaki konumunu değerlendirdiğimizde, özellikle ilk dönem sufilere olarak adlandırdığımız h. beşinci asra kadarki tasavvuf erbabı gerek rivayetlerinde gerekse eserlerinde, bilinenin aksine çok fazla zayıf veya mevzu hadise yer vermemişlerdir. Hadislerin sıhhatini tespit açısından gevşek davranmış olmaları ve cerh ve ta'dil bakımından mütesahil kabul edilmeleri, onların sika ve sebt olarak değerlendirilmelerine mani olmamıştır.

Kaynakça

- Aclûnî, İsmail ibn. Muhammed (1988). *Keşfu'l-Hafa ve Muzilu'l-İlbas amma İštehere mine'l-Ahadis ala Elsineti'n-Nâs*. Beyrut.
- Adlebî, Salahaddin b. Ahmed (1984). *Menhecu Nakdi'l-Mutûn İnde Ulemai'l-Hadis'in-Nebeviyye*. Beyrut.
- Aydınlı, Abdullah (1986). *Doğuş Devrinde Tasavvuf ve Hadis*. İstanbul: Seha Neşriyat.
- Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail (1992). *el-Camiu's-Sahih (I-VI)*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Darimî, Ebu Muhammed Abdillâh b. Abdirrahman (1992). *Sünen (I-II)* İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Ebu Davud, Süleyman b. El-Eş'as es-Sicistanî (1992). *Sünen (I-V)*. İstanbul: Çağrı Yayınları.

- Ebu Nuaym, Ahmed b. Abdillah el-İsbahanî (ts). *Hilyetu'l-Evliya ve't-Tabakatu'l -Asfiya (I-X)*. Kahire. Dâru'r-Reyhân li't-Turas.
- Gümüşanevî, Ahmet Ziyaeddin (1294). *Levamiu'l -Ukûl (I-V)*. İstanbul.
- Bağdadî, Ebûbekir Ahmed b. Ali, Hatib (1986). *el-Kifaye fi İlmi'r- Rivâyeye*. (Tahk. Ahmed Ömer Haşim). Beyrut.
- Bağdadî, Ebûbekir Ahmed b. Ali, Hatib (1971). *Şerefu Ashabi'l-Hadis* (Tahk. M. Said Hatiboğlu) Ankara.
- Hucvirî, Ali b. Osman Cüllâbi (1992). *Keşfu'l- Mâhcub*. (Ter. Süleyman Uludağ). İstanbul.
- İbn. Abdilberr, Ebu Ömer Yusuf (1975). *Camiu'l-Beyani'l-İlm ve Fadlih vema Yenbeği fi Rivayetih ve Hamlih*. (Tahk. Abdurrahman Hasan Mahmud). Kahire.
- İbn Arrak, Ebu Hasan Ali b. Muhammed el. Kinânî (1981). *Tenzihu's-Şeriatil-Merfua ani'l-Ahbâri's-Şeniati'l-Mevzua (I-II)*. Beyrut.
- İbn. Cevzi, Ebu'l-Ferec Abdurrahman (1983). *Kitabu'l-Mevzuat*. (Tahk. Abdurrahman Muhammed Osman). Beyrut, 1983.
- İbn. Cevzi, Ebu'l-Ferec Abdurrahman (ts). *Medaricu's-Salikin (I-III)*. Beyrut.
- İbn. Hanbel, Ahmet eş Şeybânî (1992). *Müsned (I-VI)*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- İbn. Mâce, Ebû Abdillah el-Kazvîni (1992). *Sünen (I-II)*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- İbn. Salah, Ebu Amr Osman b. Abdirrahman eş- Şehrezûrî (1972). *Ulûm'ul-Hadis*. (Tahk. Nureddin İtr). Beyrut.
- Kandemir, Yaşar (1980). *Mevzu Hadisler*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Karahan, Abdulkadir (1991). *İslâm-Türk Edebiyatında Kırk Hadis*. Ankara: Diyanet Yayınları.
- Kasımî, Muhammed Cemaluddin (1961). *Kavâidu't-Tahtîs min Funûn-î Mustalâhi'l-Hadis*. Kahire: Daru'l-İhyau'l-Kutûbi'l-Arabiyye.
- Kelâbâzi, Ebu Bekir Muhammed b. İshak (1979). *et-Taaruf li Mezhebi Ehli't-Tasavvuf*. (Hz. Süleyman Uludağ). İstanbul: Dergah Yayınları.
- Kuşeyrî, Abdulkerim (1978). *Risâle*. (Haz. Süleyman Uludağ). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Leknevi, Ebu Hasenât Muhammed Abdulhayy (1968). *er-Ref ve't-Tekmîl fil Cerh ve't-Ta'dil*. (Tahk. Abdulfettah Ebu Gudde). Haleb.
- el-Mekkî, Ebû Tâlib (1318). *Kûtu'l- Kulûb fi Muameleti'l-Mahbûb ve Vasfi Tariki'l-Mürid ila Makami't-Tevhid*. Mısır.
- Muhasibî, el -Haris İbn. Esed (ts). *er-Riaye li Hukukillah*. (Tahk. Abdulkâdir Ahmet Ata). Beyrut.
- Muhasibî, el -Haris İbn. Esed (1964). *Risale-i Müstersîdin*. (Tahk. Abdulfettah Ebu Gudde). Haleb.

- Müslim, b. Haccac el -Kureşî (1992). *Camii's-Sahih (I-III)*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Ramahurmûzî, Hasen b. Abdurrahman (1971). *el-Muhaddisu'l-Fasil Beyne'r-Ravi ve'l-Vaî*. (Nşr. Muhammed Accac el- Hatîb). Beyrut.
- Sağanı, Hasan b. Muhammed b. Hasan Kureşî (1980). *Mevzuatu's-Sağanı*. (Tahk. Necm Abdurrahman Halef). Beyrut.
- Saklan, Bilal (1997). *Hadis İlimleri Açısından Muhaddis Süfîler ve Süfî Muhâddisler (H.IV/M.X. Asır)*. Konya: Beyaz Kitabevi yayınları.
- Saklan, Bilal (1989). *Kûtu'l-Kulûb daki Tasavvufî Hadislerin Hadis Metodolojisi Açısından Değeri*. (Basılmamış Doktora Tezi). Konya.
- Salih, Suphî (1971). *Hadis İlimleri ve İstilahları*. (Tercüme. M. Yaşar Kandemir). Ankara.
- Schimmel, Annemarie (1982). *Tasavvufun Boyutları*. (Ter. Ender Gürol). Adam Yayıncılık.
- Selvi, Dilaver (1997). *Kur'an ve Tasavvuf*. İstanbul: Şule Yayınları.
- Serrac, Ebu Nasr et-Tûsî (1996). *el -Luma', İslâm Tasavvufu*. (Tercüme, Hasan Kâmil Yılmaz). İstanbul: Altınoluk Yayınları.
- es Sibaî, Mustafa (1978). *es-Sünne ve Mekanetuha fit-Teşri'il-İslâmî*. Beyrut.
- Es-Subki, Ebu Nasr, Abdulvehhab b. Takiyuddin (1324). *Tabakatu's-Şafiiyyetu'l- Kübra (I-VI)*. Beyrut.
- Suyûtî, Celâlüddin Abdurrahman b. Ebûbekir (1985). *Tedribu'r-Ravi fi Şerhi Takribi'n-Nevevî (I-II)*. (Tahk. Ahmet Ömer Haşim). Beyrut.
- Sühreverdî, Abdulkahir b. Abdillah(1983). *Avarifu'l-Maarif*. Beyrut.
- Sülemî, Ebu Abdurrahman (1953). *Tabakatu's- Sufiye*. (Tahk. Nureddin Şeribe). Mısır.
- Sülemî, Ebu Abdurrahman (1993). *Tis'atu Kutûb fi Usûl'it-Tasavvuf ve Zühd*. (Tahk. Süleyman Ateş).
- Şarani, Abdulvehhab (ts). *el-Mizanu'l Kübra*. Daru'l Fikr.
- Taftezânî, Sadeddin Mes'ud b. Ömer (1316). *Şerh Hadisi Erbain li'n- Nevevî*. İstanbul.
- Tirmizi, Ebu İsa Muhammed b. İsa (1992). *Sünen (I-V)*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Uludağ, Süleyman (1985). *İslâm Düşüncesinin Yapısı*. İstanbul: Dergâh yayınları.
- Yıldırım, Ahmet (1996). *Temel Tasavvufî Öğretilerin Hadislerdeki Dayanakları*. Basılmamış Doktora Tezi. Ankara.
- Yılmaz, Hasan Kâmil (1990). *Tasavvufî Hadis Şerhleri ve Konevî'nin Kırk Hadis Şerhi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı yayınları.
- Zehebî, Ebi Abdullah Muhammed (1963). *Mizânu'l-İ'tidal fi Nakdi'r-Rical*. (Tahk. Ali Mahummed el Bicâri) (I-IV).